

LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI, XXX (1993)
PERIFERINĖS LIETUVIŲ KALBOS TARMĖS

Petras GAUČAS

**A. PLIATERIO VILNIAUS GUBERNIJOS ETNOLINGVISTINEI
STATISTIKAI — 100 METU**

XIX a. pabaigos Rytų Lietuvos gyventojų etnolingvistinės sudėties tyrimams labai svarbūs Vilniaus gubernijos bajorų vadovo grafo Adomo Pliaterio 1890 m. anketiniai duomenys, kuriuos apibendrino ir paskelbė spaudoje asmuo, pasivadinęs Anonimu (domus atvejis — straipsnio autorius nenorėjo skelbti savo pavardės)¹. Lenkų kalbininkas Janas Rozwadowskis pagal šiuos duomenis sudarė Vilniaus gubernijos lietuvių kalbos paplitimo žemėlapį². Vėliau, remdamasis tiek minėtais, tiek ir kitais XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios duomenimis, J. Rozwadowskis sudarė viso lietuvių kalbos vartojimo arealo žemėlapį, vietomis pažymėjęs ir mišriai kalbančių plotus³.

Anonimo duomenys vertingi tuo, kad jie gan detaliūs — paskelbtini atskirais kaimais. Taigi yra galimybė juos lyginti statistiniu ir teritoriniu aspektais su kitais šaltiniais: ankstesniu bei vėlesniu tyrinėtoju duomenimis, atgautos lietuviškos spaudos žiniomis ir kt. Tiesa, grynai slaviškų valsčių arba seniūnijų duomenis Anonimas pateikė susumuotus pagal šiuos administracinius vienetus.

A. Pliateris iš valsčių viršaičių surinko duomenis apie kiekvieną kaimą (miestų jis netyrė) pagal programą, kurioje buvo klausimų apie gyventojų tautybę ir namų kalbą. Kadangi atsakymuose tautybė ir kalba dažnai nesutapo (pvz., tautybė — lietuvis, o namų kalba — baltarusių ar lenkų ir pan.), Anonimas žmonių etninės priklausomybės kriterijumi pasirinko kalbą. Iš minėto straipsnio taip pat paaiškėja, jog A. Pliaterio duomenyse buvo žinių, jog atskirų kaimų ar net visos seniūnijos gyventojai kalbėjo dviejų-trim kalbomis. Anonimas iš jų išrinko vieną kalbą, kuri, jo nuomone, vyravo. Yra atvejų, kai A. Pliaterio duomenyse žinios apie gyventojų kalbą, o kartais ir atskiras gyvenvietes, praleistos. Pirmuoju atveju kalbos nustatymui Anonimas naudojasi papildomu šaltinių informacija, antruoju atveju apsiriboja

¹ Anonim. Obszar języka litewskiego w guberni Wileńskiej // Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. Kraków, 1898. S. 3-72.

² Rozwadowski J. Mapa języka litewskiego w gubernii Wileńskiej // Materiały i prace komisji językowej Akademii umiejętności w Krakowie. Kraków, 1904. T. 1.

³ Rozwadowski J. Mapa języka litewskiego // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Warszawa-Lublin-Łódź-Kraków, 1914.

pastaba, kiek gyvenviečių praleista. Pažymėtina, kad paties Anonimo straipsnyje, rašant vietovių pavadinimus, taip pat nurodant gyventojų skaičių, ypač lentelėse, yra netikslumų, greičiausiai korektūros klaidų.

Mūsų nuomone, Anonimas, kalbų kaitos sąlygomis parinkęs vieną kalbą ir nepridėjęs jokių nuorodų apie kitų kalbų vartojimą, pasielgė neteisingai, nes nepateikė žinių apie gyventojų dvikalbystės išplitimą, t.y. nepanaudojo visos A. Pliaterio surinktos informacijos. Be to, parenkant vyraujančią kalbą, daug ką galėjo nulemti subjektyvumas.

Dvikalbių ir trikalbių gyventojų vyraujančią kalbą Anonimas rinko ivairiai. Lyginant jo duomenis su kitais šaltiniais (XX a. pradžios atgautos lietuviškos spaudos žiniomis, pokario metų kalbininkų tyrimo duomenimis ir kt.), paaiškėja, kad daugumą lietuvių-baltarusių ir ypač lietuvių-lenkų bilingvų jis priskyrė kalbantiems baltarusių arba lenkų kalba. Dėl to daugelyje valsčių, ypač esančių arčiau Vilniaus miesto arba baltarusių etninės teritorijos pariby (t.y. kur anksčiausiai prasidėjo ir toliausiai pažengė kalbų kaitos procesas), lietuviškai kalbančių Anonimas visai nenurodė (Riešės, Rudaminos, Mickūnų, Bistryčios, Kiemeliškių, Lentupio, Trakų, Graužiškių, Vijos ir kt.), arba nedaug tenurodė (pvz., Maišagalos, Nemenčinės, Varnionių, Šalčininkų, Tarpupio, Kamojų ir kt.). Pažymėtina, jog tarp Anonimo pažymėtų baltarusiškų vietų, lietuviškai kalbančių žmonių dar buvo išlikusių net po Antrojo pasaulinio karo (pvz., kai kuriose dabartinių Šalčininkų, Varenavo ir kitų rajonų vietovėse). Yra ir priešingų atvejų. Antai Aukštadvario valsčiuje, kur lenkų kalba tuo metu jau buvo pradėjusi plisti, beveik visi gyventojai priskirti lietuviškai kalbantiems.

Dažnai visi vieno kaimo, o neretai ir visos seniūnijos, gyventojai Anonimo priskirti tai pačiai kalbai. Mišrių kaimų nedaug. Tokių kaimų daugiau lietuvių etninės teritorijos gilumoje, kur kartu su lietuviškai kalbančiais nurodyti ir lenkiškai kalbantys (Paberžės, Giedraičių, Širvintų, Žaslių, Butrimonių ir kt. valsčiuose). Tai rodo, jog straipsnio autorius stengėsi lenkiškai kalbančius kruopščiau išrinkti, jiems skyrė daugiau dėmesio. Tarp lietuvių-baltarusių etnolingvistinio paribio valsčių tam tikrą išimtį sudaro Paberžės valsčius — ten beveik visuose kaimuose (net mažiausiuose) nurodyti tiek lietuviškai, tiek ir lenkiškai kalbantys.

Taigi Anonimo statistinius duomenis (taip pat ir pagal juos sudarytus J. Rozwadowskio žemėlapius) tenka laikyti apytikriaus. Ir pats J. Rozwadowskis yra nurodės, jog "Lietuvoje ir Baltarusijoje etniinių, politinių, religinių, kalbinių sąvokų bei etninės savimonės painiava dažnai yra tokia didelė, jog, net geriausią norą ir kompetentingumo turint, sunku su ja susidoroti. Dėl to žinybinė, politinė, bažnytinė ar bet kuri kita oficiali statistika nėra visiškai tikra"⁴.

Kiek Vilniaus gubernijoje buvo dvikalbių (kalbančių lietuvių ir baltarusių

⁴ Rozwadowski J. Mapa językowego obszaru litewskiego // Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Warszawa-Lublin-Łódź-Kraków, 1914. S. 338.

arba lietuvių ir lenkų kalbomis) gyventojų, kuriuos Anonimas priskyrė kalbantiems baltarusių (lenkų) kalba, iš dalies mums padeda nustatyti XX a. pradžios lietuvių kunigų parapijose surinkti duomenys apie lietuvių kalbos vartojimą. Tokie penkių Vilniaus gubernijos (be baltarusiškų Vileikos ir Dysnos) apskričių duomenys buvo apibendrinti 1910 metais⁵. Lietuviai kunigai tose penkiose apskrityse (skaičiuojant be Vilniaus miesto) lietuviškai kalbančių rado beveik 100 tūkstančių žmonių daugiau negu Anonimas, o lietuviškai kalbančių dalis tarp katalikų tikybos gyventojų lietuvių buvo maždaug 10-čia punktų aukštesnė palyginus su Anonimo duomenimis (atitinkamai — 46 ir 36 %). Laiko tarpas tarp duomenų rinkimo metų nemažas — 20 metų, taigi dalis to skirtumo susidarė padidėjus gyventojų skaičiui. Kita vertus, reikia prisiminti, kad per tuos du dešimtmečius toje teritorijoje vyko itin sparti kalbų kaita. Galima numanyti, jog 1890 m. lietuviškai kalbančių turėjo būti daugiau, negu jų buvo 1910 m. Vadinasi, įtikėtina, kad aprašomuoju metu penkiose Vilniaus gubernijos apskrityse tarp lietuviškai kalbančių beveik 100 tūkstančių (arba beveik 30 %) buvo dvikalbiai (tiksliau, ties nutautėjimo riba buvę lietuviai), kuriuos Anonimas priskyrė prie baltarusiškai arba lenkiškai kalbančių. Bendras dvikalbių lietuvių skaičius turėjo būti dar didesnis, nes kai kurie jų buvo priskirti ir prie lietuviškai kalbančių.

Kai kuriose straipsnio vietose pasitaiko užuominų, jog daugumas vieno ar kito valsčiaus (pvz., Tarpupio) gyventojų, kalbančių baltarusių kalba, A. Pliaterio anketose buvo nurodyti lietuvių tautybės. Vadinasi, XIX a. pabaigoje pakeitę kalbą Vilniaus krašto gyventojai patys save tebelaikė lietuviais (arba juos surašinėtojai tokiais laikė). Tai svarbus faktas. Taigi kalbos pakitimas tuo metu dar nebuvo pakeitęs jų lietuviškos etninės savimonės. Vėliau jie save laikė "tuteišiais" (ty. čionykščiais, vietiniai). XX a. pradžioje, ir ypač Lenkijos okupacijos metais, vis labiau veikiami lenkų kunigų ir valdžios, jie tapo baltarusiškai kalbančiais lenkais.

A. Pliaterio duomenyse tarp slavų kalbų ryškiai vyrauja baltarusių kalba, o lenkiškai kalbančių visai nedaug. Pažymėtina, jog panašų baltarusių ir lenkų santykį užfiksavo ir 1897 m. gyventojų surašymo duomenys.

Kaip rodo Anonimo duomenys, lietuvių kalba vyravo Vilniaus apskrities šiaurės vakaruose — Gelvonų, Musninkų, Širvintų, Giedraičių ir Joniškio valsčiuose, išsidėsčiusiuose palei Kauno guberniją; penkuose valsčiuose — Maišagalos, Paberžės, Nemenčinės, Šalčininkų ir Varnionių — lietuviškai kalbančių būta kur kas mažiau (žr. 1 lentelę). Kaip rodo vėlesnių tyrinėtojų duomenys, pastarieji penki valsčiai, taip pat iš dalies Bistryčios valsčius, buvo daugiau ar mažiau dvikalbiai. Šių valsčių dvikalbių gyventojų etnolingvistinę priklausomybę Anonimas nustatė nevienodai. Daugumą Maišagalos valsčiaus gyventojų jis priskyrė prie baltarusiškai kalbančių. Beje, XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje, kaip rodo vėlesnių tyrimų išvados, šiame valsčiuje, iš dalies ir

⁵ Gintautas J. Vilniaus gubern. lietuvių // "Švyturys": Metraštis-almanachas 1912 m. V., 1910. P. 199.

Riešės valsčiuje baltarusiškai ("paprastaja" kalba) kalbančiuose (dažniausiai dvikalbiuose) kaimuose tarp jaunimo ima plisti dar ir lenkų kalba. Lietuviškai kalbančios nurodytos tik šiaurinėje dalyje esančios Barskūnų, Zabelinės seniūnijos ir vakarinė Geisiškių seniūnijos pusė. Vėlesnių tyrimų duomenimis, šioje valsčiaus dalyje vyravo lietuvių kalba, o jo pietuose (apie Sudervę) tik vietomis bevartota. Visame Maišiagalos valsčiuje, pasak Anonimo, lietuviškai kalbantys (be abejo, sumažintais duomenimis) sudarė 28 % visų gyventojų.

Paberžės valsčiuje, kuriame lenkų kalba XIX a. antroje pusėje plito netarpininkaujant "paprastajai" kalbai, tiek lietuviškai, tiek lenkiškai kalbančių Anonimo nurodyta beveik visuose kaimuose. Tik einant šiaurės kryptimi (t.y. tolstant nuo Vilniaus) lietuviškai kalbančių vis daugėja. Visame valsčiuje — 44 % lietuviškai kalbančių gyventojų.

Nemenčinės valsčiaus (jame tarp lietuvių valstiečių plito ir lenkų kalba) pietinės dalies (Pakryžės seniūnijos, taip pat Nemenčinės bei Puodžiūnų seniūnijų pietinės dalies) gyventojai priskirti lenkiškai kalbantiems (logiška — kalbų kaitos procesas prasidėjo iš pietų pusės, t.y. nuo Vilniaus), vidurinės dalies (minėtų Nemenčinės ir Puodžiūnų seniūnijų šiaurėje) — lietuviškai kalbantiems, o šiaurinės dalies (Troškūnų seniūnijoje) — kur lenkų kalba vos pradėjo rastis — taip pat lenkiškai kalbantiems.

Šalčininkų, Bistryčios ir Varnionių valsčiūs, kur lietuvių kalba iš dalies tebebuvo vartojama kartu su baltarusių kalba (pirmiausia vyresniosios kartos atstovų, tačiau jau ne visuose kaimuose), Anonimas ir Rozwadowskis skyrė daugiausia baltarusiškai kalbantiems. Kaip lietuviškai kalbančius Anonimas pažymėjo tik Šalčininkų valsčiaus vakarinės dalies, esančios į vakarus nuo Vilniaus—Lydos geležinkelio linijos ir besiribojančios su lietuviškomis šiaurinėmis Lydos apskritys dalies vietovėmis (Karalinos seniūnija), taip pat Varnionių valsčiaus rytinės dalies, esančios Ašmenos upės žemupyje (Gervėčių, Galčiūnų ir Rimdžiūnų seniūnijų) gyventojus. Bistryčios valsčių, lygiai kaip ir visus kitus valsčius, jis visiškai priskyrė prie vien baltarusiškai kalbančių.

Iš Anonimo pateiktų duomenų matyti, jog polonizacijos procesas jau buvo prasidėjęs tuose valsčiuose, kur tebevyravo lietuvių kalba: centrinėje Širvintų valsčiaus dalyje, apie pačias Širvintas (Širvintų ir Paširvinčio seniūnijų gyventojai Anonimo priskirti lenkiškai kalbantiems), pietinėje Giedraičių valsčiaus dalyje (Akmenos, Martyniškių, Dubingių ir kai kurie kitų seniūnijų kaimai, taip pat ir kaimyniniame Paberžės valsčiuje, nurodyti kaip mišrūs), šiek tiek Joniškio valsčiaus pietryčiuose.

Trakų apskrityje lietuviškai kalbantys gyventojai, pasak Anonimo, gyveno keturiolikoje valsčių (iš 17); dviejuose (Vievio ir Tarpupio) sudarė mažumą. Trakų valsčiuje lietuvių nenurodyta. A. Pliaterio surinktais duomenimis, Tarpupio valsčiuje vartojamos kalbos nurodytos tik pagal seniūnijas, nenurodomas kalbėjusių atskiromis kalbomis skaičius. Pažymėta, jog beveik visi valsčiaus gyventojai yra lietuvių tautybės. Tačiau lietuvių kalba, kartu su

baltarusių (ji nurodyta kaip vyraujanti) ir iš dalies lenkų kalbomis, vartojama tik pietinėse — Tarpupio, Turnėnų, Rūdninkų — seniūnijose.

Lietuviškai kalbantys gyventojai Anonimo pažymėti tik vakarinėje ir pietinėje Vievio valsčiaus dalyje, — Abromiškių, Jarmališkių ir iš dalies Aleksandriškių seniūnijose, — tačiau ir ten lietuviškai kalbantys kaimai nurodyti kaip mišrūs, su baltarusiškai kalbančiais gyventojais (kaip rodo vėlesni šaltiniai, XIX a. pabaigoje į vakarus nuo Vievio ežero lietuvių baltarusėjimas palaipsniui perėjo į lenkėjimą). Tačiau iš tikrujų buityje lietuviškai kalbėta ne tik vidurinėje, bet ir rytinėje šio valsčiaus dalyje, o vietomis — ir Trakų valsčiuje. Sprendžiant iš kun. S. Stakelės 1905 m. raporto, Vievio apylinkėse, kurias Anonimas priskyrė baltarusių kalbos arealui, tuo metu dauguma gyventojų tebekalbėjo lietuviškai.

Baltarusių kalbos arealui Anonimas skyrė taip pat ir rytinę Semeliškių valsčiaus dalį — Daugirdiškių, Bagdononių seniūnijas ir Mustenių seniūnijos rytinę dalį. Iš tikrujų baltarusių kalba čia tuo metu tik pradėjo rastis. Be to, į vakarus nuo Daugirdiškių ir Bagdononių esančiuose kaimuose pradėjusią plisti baltarusių kalbą savo ruožtu ēmė keisti lenkų kalba.

Kaip rodo Anonimo duomenys, lenkų kalba jau vartota ir kai kuriuose Trakų apskrities vakarinės dalies valsčiuose. Ja kalbėjo ne tik dvarų ir palivarkų gyventojai, bet kai kur ir valstiečiai — Butrimonių, Žaslių valsčiuose, o pasak kitų šaltinių, ypač plačiai — Aukštadvario valsčiuje. Nors savo darbe Anonimas lenkiškai kalbančius gyventojus išrinko itin kruopščiai, tačiau beveik visus pastarojo valsčiaus gyventojus jis priskyrė lietuviškai kalbantiems.

Iš 21 Švenčionių apskrities valsčiaus bemaž gryni lietuviški buvo 9 šiaurės ir šiaurės vakarų valsčiai: Mielagėnų, Linkmenų, Daugėliškio, Zablatiškės, Kuktiškių, Tverečiaus, Švenčionių (išskyrus subaltarusėjusią Simaniškės seniūniją), Mikalavo (Michałow) ir Adutiškio. Lietuviškai kalbančių būta Kamojų valsčiaus šiaurinėje dalyje (seniūnijos: Kowalewce ir Jarzew (Jūravas)). Be to, kaip rodo įvairūs XX a. pradžios šaltiniai, lietuvių kalba pramaišiui su baltarusių buvo vartojama ir toliau į pietus bei rytus nuo Anonimo nurodyto lietuvių kalbos arealo, ypač apie Kamojis, Lentupį, Kliuščionis, Kiemeliškes. Tačiau tuo metu ten ji sparčiai nyko, užleisdama vietą baltarusių kalbai. Antra vertus, iš kitų šaltinių žinoma, kad Anonimo nurodyto lietuvių kalbos arealo pakraščiuose dalis gyventojų jau buvo pramokę baltarusių kalbos, ypač lietuviškoje Kamojų valsčiaus dalyje, pietinėje ir rytinėje Adutiškio valsčiaus dalyse (Rakitų seniūnijoje, išsidėsčiusioje Medilos upės vakariniame krante, taip pat Jankiškės seniūnijoje), kai kuriuose Švenčionių valsčiaus rytinės dalies kaimuose.

Kaip rodo dialektologinių ekspedicijų duomenys, XIX a. pabaigoje — XX a. pradžioje į XIX a. antroje pusėje subaltarusėjusius kaimus apie Pabradę, Pavoverę, Karkažiškę, Magūnus (pietvakarinė Švenčionių apskrities dalis), kuriuos Anonimas priskyrė baltarusiškiems, jau skverbési lenkų kalba.

Lydos apskrities šiaurės vakarus, — apie Eišiškes, Pabarę (Eišiškių

valsčius) ir Nočios seniūniją (rytinė Kaniavos valsčiaus dalis), — kur XIX a. antroje pusėje plito baltarusių kalba ir daugelis gyventojų buvo dvikalbiai, Anonimas priskyrė baltarusių kalbos arealui. Šios pradėjusios slaveti apylinkės atskyrė didelį lietuvių kalbos masyvą nuo ištisinio lietuvių kalbos arealo. Lietuvišką masyvą tuo metu sudarė: Lydos apskritys — Aleksandravo ir Rodūnios valsčiai bei šiaurinė Žirmūnų valsčiaus dalis (Gorodenkos ir iš dalies Žirmūnų seniūnijos); Ašmenos apskritys — Dieveniškių valsčius ir šiaurinė Sedlisko valsčiaus pusė (Armoniškių ir Pašelių seniūnijos bei šiaurinė Palipnico seniūnijos dalis); Vilniaus apskritys — vakarinė Šalčininkų valsčiaus dalis (Karalinos seniūnija).

Šiame lietuviškame masyve lietuvių kalba dažnai jau ne vienintelė — kai kuriuose kaimuose baltarusėjimas buvo prasidėjęs. Tai nurodė ir pats A. Pliateris, aprašęs Sedlisko valsčiaus Pašelių seniūniją: "senieji kalba lietuviškai, jaunimas — baltarusiškai". Šiame stambiame lietuvių kalbos areale tuo metu lietuvių kalba tvirčiausiai laikėsi rytuose (apie Dieveniškes) ir vakaruose (apie Pelesą ir Rodūniją).

Periodinių leidinių ir kitokių šaltinių duomenimis, i pietus nuo aprašomojo lietuvių kalbos arealo, Užubalio, Vosyliškių, Žirmūnų ir kt. valsčiuose, vis dar egzistavo lietuvių kalbos salelės, dažniausiai dvikalbės. Tačiau ir jose lietuvių kalba geso: jos buvo išlikusios pietinėje Lydos apskritys dalyje apie Ščiučiną ir Žoludką. Anonimas šių vietų lietuviškumo jau nebefiksavo.

Ašmenos apskrityje, be minėtų Dieveniškių ir Sedlisko valsčių, toliau į Pietryčius dar buvo išlikusi lietuviška Lazūnų (Lazduny) sala, prisiglaudusi vakariname Nalibokų girių pakraštyje, dešinėje Beržuonos žemupio pusėje. Anonimo pateiktomis žiniomis ji apėmė trijų valsčių dalis: Lūgamėnų (Ługomowicze; Lazūnų ir Gudenionių seniūnijose), Bokšto (Grabovo ir Dervagių seniūnijose) ir Jūrotiškių (Takoriškių seniūnijoje). Čia lietuviškai kalbančių būta apie 3,6 tūkst. žmonių.

Šioje apskrityje, praeity buvusio lietuviško pusiasalio kitose vietose — Vijos, Trobų, Lipniškių, Geranainių, Subatninkų, Graužiškių apylinkėse, — lietuvių kalba tuo metu jau visai geso ir Anonimo nebeuzfiksuota.

Be to, Anonimas lietuvių kalbą vyraus nurodė šiaurinėje Ašmenos apskritys dalyje apie Salas esančioje Ažubalio (Zabłocie) seniūnijoje, prisiglaudusioje prie lietuviškų Gervėčių apylinkių (apie Jokintonis).

Dysnos apskrityje lietuviškai kalbančius gyventojus Anonimas nurodė tik Bogino valsčiuje (Damošių seniūnijoje), besiribojančiam su Kauno gubernijos Apso apylinkėmis, o Vileikos apskrityje — Viazynės valsčiuje (Latagalos seniūnijoje). Protėvių kalbą dar nepamiršusių lietuvių apie Ikaiznę, Juodžius (Jody), Drūją, net Dysnų ir kt. Anonimas jau nepažymėjo.

A. Pliaterio duomenims — 100 metų. Kadangi juos Anonimas pateikė daugeliu atvejų atskirais kaimais, juos bent apytikriai galima palyginti su pastarojo — 1989 m. — gyventojų surašymo duomenimis. Toks palyginimas parodo, kokių įvyko pakitimų labiausiai nutautėjusiuose Pietryčių Lietuvos

rajonuose per pastaruosius 99 metus (žr. 2 lentelę). Dabartiniame Švenčionių rajone (skaičiuojant be Švenčionių miesto) 1890 m. lietuviškai kalbėjo beveik 72 %, o 1989 m. lietuviais užsiraše tik 47,4% visų gyventojų. Vadinasi, lietuvių sumažėjo 25 punktais. Tieki pat lietuvių sumažėjo Šalčininkų rajone (nuo 34 iki 9,4 %). Vilniaus rajone, kur jau XIX a. pabaigoje buvo plačiai vartoamos slavų (baltarusių ir lenkų) kalbos, lietuvių padaugėjo (nuo 11 iki 20,8 %), nes po pastarojo karo nemažai lietuvių apsigyveno Vilniaus priemiestiuose. Trakų rajone 1890 m. lietuviškai kalbančių buvo maždaug tiek pat, kiek ir Šalčininkų rajone — apie 38 % (be Trakų miesto). Per pastaruosius 99 metus lietuvių padaugėjo iki 57,6 % — gerokai atlietuvėjo vakarinė rajono dalis, tarpukario metais įėjusi į Nepriklausomos Lietuvos sudėtį, be to, po karo nemažai lietuvių atsikėlė į rajono miestus.

Vilniaus gubernijos dalyje, atitekusioje Baltarusijai, Anonimo duomenimis, gyveno 25,8 tūkst. lietuviškai kalbančių žmonių (t. y. 3 kartus daugiau negu šiuo metu gyvena lietuvių visoje Baltarusijoje — 7,6 tūkst.): Varenavo rajone — 12,1 tūkst. (daugiau kaip pusė gyventojų), Pastovių — 5,5 tūkst., Vijos — 3,6 tūkst. (Lazūnų apylinkėse), Astravo — 3,5 tūkst. (Gervėčių apyl.), Smurgainių — 0,6 tūkst., Breslaujos — 0,5 tūkst. (be to, daug lietuviškai kalbančių buvo vakarinėje šio rajono dalyje, tuo metu priklausiusioje Kauno gubernijai), Vileikos — 23 žmonės (Viažynės apyl.).

Dar labiau pakito baltarusių-lenkų santykis etninės savimonės požiūriu. Bemaž visi gyventojai, kur XIX a. pabaigoje vyravo baltarusių ("paprastoj") kalba, šiuo metu rašosi lenkais. Netgi "paprastoj" kalba imta laikyti lenkų kalbos tarme — pokarinių surašymų metu šia kalba kalbantiems Lietuvos gyventojams kaip gimtoji buvo užrašoma lenkų kalba. Baltarusiais rašosi beveik tik žmonės, po Antrojo pasaulinio karo iš Baltarusijos atvykę. Ir tai tik dalis jų: daugelis atvykusiu, ypač iš Vakarų (katalikiškosios) Baltarusijos, greitai keičia tautybę ir surašymų metu dažnai užsirašo lenkais.

A. Pliaterio-Anonimo statistiniai duomenys — pirmieji tokie detalūs lietuvių ir baltarusių paribio kalbinę situaciją apibūdinantys duomenys. Dėl to, nežiūrint kai kurių mūsų nurodytų trūkumų, jie yra labai vertingi tiek teritoriniu, tiek statistiniu aspektu tiriant kalbų kaitą aprašomajame regione.

1 lentelė

Vilniaus gubernijos apskričių ir lietuviškų valsčių gyventojų
kalbinė sudėtis 1890 m. (pagal Anonimą)

Valsčiai	Iš viso gyventojų	iš jų kalbantys					Kitą kalba
		lietuvių kalba	lenkų kalba	baltarusių kalba	rusų kalba	žyduų kalba	
1	2	3	4	5	6	7	8
1.Gelvonų %	8303	7121	294	—	276	612	—
2.Širvintų %	100, 0	85, 8	3, 5	—	3, 3	7, 4	—
3.Musninkų %	13146	8491	2719	—	363	1514	59
4.Molietyų %	100, 0	64, 6	20, 7	—	2, 8	11, 5	0, 4
5.Giedraičių %	6423	6199	24	—	78	122	—
6.Maišiagalos %	100, 0	96, 5	0, 4	—	1, 2	1, 9	—
7.Paberžės %	12687	9787?	800?	—	600?	1500?	—
8.Nemenčinės %	100, 0	77, 2	6, 3	—	4, 7	11, 8	—
9.Joniškio %	100, 0	7033	2727	—	199	646	—
10.Šalčininkų %	100, 0	66, 3	25, 7	—	1, 9	6, 1	—
11.Varnionių %	16269	7885	2207	383	5038	32	225
	100, 0	100, 0	28, 0	4, 9	63, 9	0, 4	2, 8
	6060	6060	2645	2377	283	150	605
	100, 0	100, 0	43, 6	39, 2	4, 7	2, 5	10, 0
	8759	8759	1284?	6477?	—	263?	728?
	100, 0	100, 0	14, 7	73, 9	—	3, 0	8, 3
	6245	6245	5078	787	—	100	280
	100, 0	100, 0	81, 3	12, 6	—	1, 6	4, 5
	5761	5761	489	427	4292	88	465
	100, 0	100, 0	84, 5	7, 4	74, 5	1, 5	—
	16269	16269	3470	165	11208	36	1388
	100, 0	100, 0	21, 3	1, 0	68, 9	0, 2	8, 6

12-18 Slaviški valstybė	54815	—	520	50824	538	2477	456
1Š viso:	156958 100,0	53804 34,3	17700 11,3	71645 45,7	2723 1,7	10562 6,7	524 0,3
1	2	3	4	5	6	7	8
1.Alovės %	9995 100,0	8758 87,6	230 2,3	—	295 3,0	712 7,1	—
2.Nedingės %	5017 100,0	4112 82,0	693 13,8	10 0,2	11 0,2	191 3,8	—
3.Butrimonių %	12195 100,0	8837 72,5	1266 10,4	625 5,1	72 0,6	1359 11,1	36 0,3
4.Omuškio %	5429 100,0	4649 85,6	— 5374	474 77	— 8,7	— 102	— 514
5.Aukštadvario %	6095 100,0	88,2 8624	1,3 —	— 46	— —	1,7 1,7	0,4 0,4
6.Merkinės %	10560 100,0	81,7 6606	— 86,0	— 0,6	0,4 0,6	48 53	1888 972
7.Varėnos %	7678 100,0	13108 88,5	81,7 1457	— 207	— 2	— 187	— 12,7
8.Jiezno %	14808 100,0	1457 56,3	1,5 8,0	— 8,0	— 0,1	— 7,2	— 0,6
9.Ziežmarių %	2587 100,0	9569 67,8	207 7850	2 538	2 285	187 183	— 1,8
10.Žaslių %	14115 100,0	67,8 7850	8,9 5,8	— 5,8	— 3,1	260 183	2192 15,5
11.Kruonio %	9235 100,0	85,0 1303	157 19,5	0,1 1,4	0,1 4825	373 318	— 4,0
12.Vievio %	6669 100,0	19,5 4626	2,4 499	— 5,8	72,3 4,8	57 318	— 0,9
13.Semeliškių %	7733 100,0	59,8 6615	6,5 —	— —	1997 561	50 561	0,1 0,1
14.Valkininkų %	7028 100,0	— 7028	— —	— —	25,8 —	0,6 —	— —

15. Tarpupio %	100,0	94,1	—	—	—	—	5,9
16.Trakų %	8033 100,0	628? 7,8	2575? 32,0	4716? 58,7	8 0,1	61 0,8	45 0,6
	7195 100,0	—	231 3,2	6381 88,7	502 7,0	55 0,8	26 0,3
Iš viso: %	134372 100,0	92116 68,6	7990 6,0	20157 15,0	2600 1,9	11338 8,4	171 0,1
1	2	3	4	5	6	7	8
			Svenčionių apskritis				
1.Mielagėnų %	5249 100,0	3895 74,2	31 0,6	520 43	564 10,8	169 5	70 3,2
2. Linkmenų %	7687 100,0	7076 92,0	— 0,6	— 10	0,1 694	563 6,5	— 7,3
3.Daugeliškio %	10675 100,0	9118 85,4	159 1,5	0,1 0,1	6,5 448	671 246	123 6,3
4.Zablatiškės %	6924 100,0	5561 80,3	669 9,7	— —	6,5 94	246 3,5	— 3,5
5.Kuktisių %	5543 100,0	4854 87,6	294 5,3	— 10	1,7 10	293 330	8 123
6.Tverečiaus %	6578 100,0	6099 92,8	10 0,1	10 0,1	5,3 5,0	5,3 521	6 388
7.Švenčionių %	8152 100,0	6276 77,0	21 0,2	11,5 941	6,4 4,4	4,8 330	0,1 123
8.Mikalavo %	6021 100,0	4400 73,1	68 1,1	1267 21,0	233 3,9	43 0,7	10 0,1
9.Kamoju %	5548 100,0	954 17,2	530 9,5	3716 67,0	206 3,7	388 111	31 0,0
10.Aduutiškio %	9283 100,0	8692 93,6	— 51*	223 1511	50 3,4	43 1267	— 2144
11-12.Slavički vals.	67980 Iš viso:	56976 100,0	3336 2,4	69693 49,9	4680 3,4	4801 3,4	154 0,1

* Lentupio valsčiuje

	1	2	3	4	5	6	7	8
			Ašmenos	apskrritis				
			90	94				
1.Dieveniškių %	8487	7108	1,1	1,1	1195			
2.Sėdliško %	100,0	83,8	—	—	14,1			
3.Jūrotiškių %	4669	2570	2099	—	—			
4.Lugamėnų %	100,0	55,0	45,0	—	—			
5.Bokštų %	5264	312	4783	4	161	4		
6.Salų %	9423	2298	90,9	0,1	3,0	0,1		
7-23.Slaviski valsčiai	100,0	24,4	7125	—	—	—		
Iš viso: %	5483	959	75,6	—	—	—		
	100,0	17,5	4168	—	—	356		
	5708	601	76,0	—	—	6,5		
	100,0	10,5	5107	—	—	—		
	108846	—	89,5	—	—	—		
			1957	93842	156	12727	164	
1.Aleksandravo %	147880	13848	2145	117026	254	14439	168	
2.Kaniavos %	100,0	9,4	1,4	79,1	0,2	9,8	0,1	
3.Rodūmios %								
4. Eišiškių %	6330	4490	12,0	—	—	—	—	
5.Žirmūnų %	100,0	70,9	1652	—	—	188	—	
	7774	1322	26,1	—	—	3,0	—	
	6804	17,0	5214	20	1218	—		
		985	67,1	0,2	15,7	—		
			5483	8	324	4		

%	100,0	14,5	80,6	0,1	4,8	0,0
6-25.Slaviski valsčiai	105708	81*	97388	139	7960	140
Is viso:	137025	16634	1580	108810	167	9690
%	100,0	12,1	1,2	79,4	0,1	144
* is ju	Benekainiu valsčiuje — 60	Ažubalio valsčiuje — 19	Rozankos valsčiuje — 2			0,1
1	2	3	4	5	6	7
		Vileikos apskritis				8
Is viso:	135623	23**	637	127304	526	7003
%	100,0	0,0	0,5	93,9	0,4	5,1
** Viazymes valsčiaus Latygalos seniūnijoje						
1	2	3	4	5	6	7
		Dysnos apskritis				8
Is viso:	157322	544***	3253	141893	3722	7758
%	100,0	0,3	2,1	90,2	2,4	4,9
*** Is Bogino valsčiaus Damosiu seniūnijoje — 516 (is 8292 gyventojų), Ihamenovo valsčiuje — 28 žmonės						0,1
1	2	3	4	5	6	7
Is viso gubernijoje:	1008820	233945	36641	656528	14672	65591
%	100,0	23,2	3,6	65,1	1,4	6,5
						0,2

2 lentelė

Pietrytiniai Lietuvos rajonų etnolingvistinė gyventojų sudėtis 1890m.
(pagal kalbą) ir 1989m. (pagal tautybę) procentais

	Lietuvių	Rusų	Lenkų	Baltarusių	Žydų	Kitių
	procentais					
Viniaus rajonas 1890m. 1989m.	11 20,8	1 9,1	16 63,5	67 4,7	5 0,1	0 1,8
Šalčininkų rajonas 1890m. 1989m.	34 9,4	1 5,8	2 79,6	51 3,8	12 0,0	0 1,4
Trakų rajonas 1890m. (be Trakų m.) 1989m.	38	4	6	49	3	0
	57,6	11,9	23,8	4,1	0,1	2,5
Švenčionių rajonas 1890m. (be Švenčionių m.) 1989m.	72	4	2	19	3	0
	47,4	16,2	28,8	5,5	0,1	2,0

THE 100th ANNIVERSARY OF A. PLIATERIS ETHNOLINGUISTIC STATISTICS OF VILNIUS PROVINCE

Summary

The article presents, analyses and compares the data on the ethnolinguistic structure of the 19th century Eastern Lithuanians. The data were collected by A. Pliateris in 1890 and published by Anonimas in 1898. The material for comparison has been drawn from the press published after the abolishment of the Press Ban in Lithuania and the data of the census of the population taken in 1989. The conclusion is drawn that Anonimas' material is rather reliable. However, its main drawback is that Anonimas chose from A. Pliateris' questionnaire chose only one language of several spoken in certain villages.